

ศึกษาแนวทางปฏิบัติเพื่อข้ามพ้นสังสารวัฏตามหลักพระพุทธศาสนา Study the guidelines for transcending samsara according to Buddhist principles.

พระวิจิตตะ

Phra Vicitta

พระศรีสังญาณมุนี

PhraSrisatchyanamuni

พูนศักดิ์ กมล

Poonsak kamol

พุทธศาสตรมหาบัณฑิต พระพุทธศาสนา

Master of Arts Buddhist Studies

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Mahachulalongkornrajavidyalaya University

Email : Phrawicitwicitto@gmail.com

วันที่รับบทความ (Received) : 11 สิงหาคม 2567

วันที่แก้ไขบทความ (Revised) : 25 สิงหาคม 2567

วันที่ตอบรับบทความ (Accepted) : 25 สิงหาคม 2567

บทคัดย่อ

การศึกษาวิจัยฉบับนี้มีวัตถุประสงค์ ดังนี้ 1) ศึกษาสังสารวัฏของตามหลักไตรสิกขา 2) เพื่อศึกษาหลักปฏิบัติสำหรับข้ามพ้นสังสารวัฏตามหลักพระพุทธศาสนา 3) เพื่อเสนอแนวทางการปฏิบัติเพื่อข้ามพ้นสังสารวัฏตามหลักไตรสิกขา โดยศึกษาจากพระไตรปิฎก คัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา เอกสารงานวิชาการทางพระพุทธศาสนา และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง โดยวิธีการวิเคราะห์เชิงพรรณนา

ผลการวิจัยพบว่า สังสารวัฏตามหลักคำสอนในพระพุทธศาสนา คือหลักคำสอนว่าด้วยเรื่องของกฎธรรมชาติที่มีอยู่ คือการเวียนว่ายตายเกิดของเหล่าสรรพสัตว์ในภพภูมิต่าง ๆ อันไม่มีที่สิ้นสุด ตราบใดที่ยังเป็นปุถุชนคนธรรมดาที่ยังมีกิเลสหนาอยู่ก็ย่อมมีโอกาสกระทำความชั่วบ้าง ทำกรรมดีบ้าง ชีวิตก็จะเวียนว่ายตายเกิดและรับผลแห่งการกระทำของตนในสังสารวัฏ จะสิ้นสุดได้ก็ต่อเมื่อได้บรรลุเป็นพระอรหันต์แล้ว

การตัดสังสารวัฏนั้นต้องอาศัยหลักธรรม 2 ประการได้แก่ 1 หลักไตรสิกขา 3 อันได้แก่ ศีล เป็นเครื่องฝึกพฤติกรรม สมาธิ เป็นเครื่องฝึกจิต และปัญญา เป็นเครื่องฝึกรู้เท่าทันธรรมดาของโลก และชีวิต ประการที่ 2) อริยสัจ 4 คือ ทุกข์ ได้แก่ปัญหาทั้งหลายที่เกิดขึ้นแก่มนุษย์ในรูปของความบีบคั้น สมุทัย ได้แก่ เหตุเกิดแห่งทุกข์ นิโรธ ได้แก่ ความดับทุกข์ หรือภาวะที่สิ้นปัญหา และมรรค ได้แก่ มรรคาอันนำไปสู่ความดับทุกข์ กล่าวคือ มรรคมีองค์ 8 ประการ

แนวทางการปฏิบัติเพื่อข้ามพ้นสังสารวัฏตามหลักไตรสิกขาและอริยสัจ 4 คือการพัฒนาจิตให้พ้นจากอกุศลกรรม เพื่อบรรลุพระนิพานอันเป็นบรมธรรมที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ อันเป็นแนวทาง

ปฏิบัติที่ไม่ต้องกลับมาเวียนว่ายตายเกิดอีก เพราะสังสารวัฏไม่มีที่สิ้นสุดแห่งการเวียนว่ายตายเกิดของสัตว์โลกทั้งหลาย การข้ามพ้นสังสารวัฏต้องปฏิบัติตามหลักไตรสิกขาและอริยสัจ 4

คำสำคัญ : แนวทางปฏิบัติ, เพื่อข้ามพ้น, หลักสังสารวัฏ,

ADSTRACT

The objectives of the research were 1) to study the wheel of rebirth according to the Threefold Training, 2) to study the process to overcome the wheel of rebirth according to the principles of Buddhism, 3) to present the process to overcome the wheel of rebirth according to the principles of the Threefold Training by studying from the Three Baskets, Buddhist canons, Buddhist academic documents, and related research works through descriptive analysis.

The results of the research found that according to Buddhist teachings the wheel of rebirth involves the teachings about the natural rules, that is, the process of birth and death of all living beings in existences endlessly. As long as they are worldlings, filled with defilements, they may do good or evil, and so they undertake the process of rebirth, receiving the results of performances until they become Arahants.

The wheel of rebirth is eliminated by two kinds of Dhamma, they are 1. The Threefold Training: Sila (Morality) for conduct training, Samadhi (Concentration) for mental training, and Panya (Wisdom) for knowledge training to realize the world and the life. 2. The Four Noble Truths: Dukkha (Suffering) referring to many problems causing pressure, Samudaya (the cause of Suffering), Nirodha (the Cessation of Suffering) meaning the end of problems, and Magga (the Path leading to the Cessation of Suffering), the Eightfold Path.

The process to overcome the wheel of rebirth according to the Threefold Training and the Four Noble Truths refers to the mental development to escape the way of bad action in order to attain Nibbana.

Keywords: Compliance, To Transcend, Principles of Samsara

บทนำ

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่มีความเชื่อในเรื่องของการเวียนว่ายตายเกิดเป็นเรื่องปกติของสัตว์โลกทุกผู้ทุกนาม ตราบใดที่ยังมีกิเลส ตราบนั้นสรรพสัตว์ทั้งหลายก็ยังคงต้องเวียนว่ายในวัฏวนแห่งความทุกข์ก็ย่อมมีโอกาสทำกรรมชั่วบ้าง กรรมดีบ้าง ชีวิตก็จะเวียนว่ายตายเกิดและรับผลแห่งการกระทำที่ตนได้กระทำไว้ในสังสารวัฏ เพราะสังสารวัฏไม่มีที่สิ้นสุดแห่งสรรพสัตว์ทั้งหลายในโลกดังที่กล่าวมานั้น หากจะสิ้นสุดได้ก็ต่อเมื่อได้บรรลุเป็นพระอรหันต์แล้ว ดังนั้นพระอรหันต์ในบั้นปลายของชีวิตนี้จะเข้าถึงความหลุดพ้นคือพระนิพพาน และกิเลสอันหนาแน่นไม่ต้องกลับมาเวียนว่ายตายเกิดอีกต่อไป สังสารวัฏตามคติของศาสนาพุทธนั้นยาวนานมากจนหาที่สิ้นสุดไม่ได้ ยากที่จะกำหนดได้ เพราะการมีกิเลสและตัณหาเป็นเครื่องชักนำให้พาไป (ขุ.ธ. (ไทย) 25/153/80).

อนึ่งกิเลสที่เกิดขึ้นเพราะความประมาทนั้น สมณพราหมณ์นั้นทำอะไรได้เพราะการเห็นนั้น คือ ไม่มีการกำหนดรู้ทุกข์ ไม่มีการละสมุทัย ไม่มีการเจริญมรรค ไม่มีการทำให้เห็นแจ้งในผล ไม่มีการละราคะได้โดยการตัดขาด ไม่มีการละโทสะได้โดยการตัดขาด ไม่มีการละโมหะได้โดยการตัดขาด ไม่มีการละกิเลสทั้งหลายได้โดยการตัดขาด ไม่มีการตัดขาดสังสารวัฏเลย (ขุ.ม. (ไทย) 29/143/385) ซึ่งเห็นได้ว่าการให้ความสำคัญกับหลักคำสอนเรื่องความไม่ประมาทนั้นเป็นสิ่งที่ต้องปฏิบัติให้ถูกต้องตามที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ไม่มีความยึดมั่นถือมั่น และมีสติสัมปชัญญะอยู่เนื่อง ๆ (ขุ.สุ. (ไทย) 25/746/678)

พระอุทานนี้ที่แสดงให้เห็นถึงสังสารวัฏนั้นว่ายาวนานจนซึ่งไม่อาจกำหนดรู้ได้ว่า พระพุทธเจ้าได้ตัดขาดแล้วด้วยพระสัมมาสัมโพธิญาณ ส่วนเหล่าสรรพสัตว์ทั้งหลายผู้ที่ถูกอวิชชาครอบงำ ถูกตัณหามัดไว้ ยังจำต้องวนเวียนท่องเที่ยวไปอย่างนี้เรื่อย ๆ ไม่มีที่สิ้นสุดได้ทราบเท่าที่ยังไม่ถึงซึ่งพระนิพพาน ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาที่ปรากฏข้อความอันเกี่ยวกับเรื่องราวของการเวียนว่ายตายเกิดนั้น มีอยู่ทุกยุคทุกภพ ดังแสดงให้เห็นแล้วว่าคนที่ทำดีแล้วจะได้รับผลของความสุข คือความสุข ถ้าได้กระทำความชั่วไว้ก็จะได้รับผลของความชั่ว คือความทุกข์ ดังจะกล่าวถึงบุคคลในพระพุทธศาสนาที่มีมาตั้งแต่พระพุทธเจ้าจนถึงพระสาวก ที่มีปรากฏในเรื่อง กรรมวิภังค์ หมายถึง วงจรกรรม ประกอบด้วยสังขารและกรรมภพ วิปากวิภังค์ หมายถึงวงจรวิปาก ประกอบด้วย วิญญาน นาม รูป สฬายณะ ผัสสะ เวทนา ซึ่งแสดงออกในรูปปรากฏที่เรียกว่า อุปัตติภพชาติ ชรามรณะ เป็นต้น (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2550, 369). พระพุทธศาสนาก็ล้วนพูดถึงแต่ความเกี่ยวข้องกับกระบวนการของสังสารวัฏที่มีแต่การเวียนว่ายตายเกิดอยู่หลายภพหลายชาติจึงสามารถตัดวงจรนี้ได้

ด้วยเหตุนี้หลักคำสอนเรื่องสังสารวัฏในทางพระพุทธศาสนา มีความสำคัญมากในการดำเนินชีวิตของมนุษย์และสัตว์โลกทั้งหลาย สังสารวัฏนี้คือหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับกิเลสกรรม และวิปากอันเป็นสมมุติฐานในการกระทำความดี และการกระทำความชั่ว ทั้งในอดีตชาติ ปัจจุบันและจนถึงอนาคต ผู้ที่ต้องการที่จะหลุดพ้นจากสังสารวัฏนี้ จึงจำเป็นต้องพัฒนาตนเองให้หลุดพ้นจากกฎเกณฑ์ดังกล่าว ด้วยการดำเนินชีวิตที่เป็นอยู่ด้วยความไม่ประมาท โดยการนำหลักอปปมาทธรรมในพระพุทธศาสนามาใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุด ตั้งสติสัมปชัญญะรู้ตัวทั่วพร้อมอยู่เสมอ เพราะว่าหลักธรรมคือ อปปมาทธรรมของพระผู้มีพระภาคทรงยกย่องว่าเลิศกว่ากุศลธรรมทั้งหลายด้วยเหตุดังกล่าวนี ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษาสังสารวัฏของมนุษย์ตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาทเพื่อให้ทราบถึงสาระสำคัญของวงจรที่เกี่ยวข้อง

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. ศึกษาสังสารวัฏตามหลักพระพุทธศาสนา
2. เพื่อศึกษาหลักปฏิบัติสำหรับข้ามพ้นสังสารวัฏตามหลักพระพุทธศาสนา
3. เพื่อเสนอแนวทางการปฏิบัติเพื่อข้ามพ้นสังสารวัฏ ตามหลักพระพุทธศาสนา

วิธีการดำเนินการวิจัย

การวิจัยในครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยเน้นการศึกษาจากเอกสารปฐมภูมิและทุติยภูมิ และเอกสารอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง ซึ่งมีขั้นตอนการศึกษา ดังนี้ ศึกษาสังสารวัฏตามหลักตามหลักไตรสิกขา ในเอกสารชั้นปฐมภูมิ ได้แก่ พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย คัมภีร์ต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง

ขอบเขตของการวิจัย

งานวิจัยนี้เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ (Documentary Research) เป็นการสืบค้นข้อมูลโดยอาศัยเอกสารเป็นหลัก ด้วยวิธีการสืบค้นข้อมูลต่าง ๆ จากพระไตรปิฎก หนังสืออรรถกถา ฎีกา ปกรณ์พิเศษ ตำรา บทความวิชาการ และงานวิจัย เอกสารต่าง ๆ จากนั้นจึงนำข้อมูลเหล่านี้ที่ได้มา นำมาวิเคราะห์และสรุปผล เพื่อหาข้อสรุปอันเป็นองค์ความรู้ในการศึกษาค้นคว้าวิจัยและการนำมาเสนอแนวทางในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาต่อไป

สังสารวัฏตามหลักพระพุทธศาสนา

สังสารวัฏในพระพุทธศาสนานั้นมีองค์ประกอบอยู่ 3 ประการ ได้แก่ กิเลส กรรม และวิบาก กล่าวคือสิ่งที่เป็นมูลเหตุให้เวียนว่ายในสังสารวัฏ ได้แก่ กิเลส โดยที่กิเลสนี้จะเกิดเหตุกระตุ้นให้เกิดการทำความดีทั้งกรรมดีและกรรมชั่ว) เมื่อทำความดีแล้วก็จะส่งผลให้ผู้ทำความดีได้รับวิบาก ซึ่งเป็นวงจรของการเวียนว่ายตายเกิดจะมีการหมุนเวียนไปตามยถากรรม

เมื่อบุคคลทำอะไรลงไป ไม่ว่าทางใด หากทำลงไปด้วยกิเลสที่อยู่ในใจก็จะก่อให้เกิดกรรม เมื่อเกิดกรรมก็จะเกิดวิบากกรรม คือผลตามมาวิบากหรือผลอันนี้ก็จะก่อให้เกิดกิเลสขึ้นอีกและกิเลสจะก่อให้เกิดกรรมขึ้นอีก กรรมนี้จะก่อให้เกิดวิบาก หรือผลขึ้นอีกวนเวียนไปอย่างนี้เรื่อย ๆ จนกว่าคนจะดับกิเลสหมดสิ้นจึงจะหลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิด ถ้าบุคคลต้องการจะพ้นจากสังสารวัฏ จะต้องปฏิบัติอย่างไร จึงจะเป็นอันตัดวงจร กิเลส กรรม และวิบาก หรือ วัฏจักร 3 ซึ่งพาให้จิตหรือสัตว์โลก หมุนเวียนเกิดเวียนตายได้รับทุกข์หนักเบาอยู่ในโลกไม่รู้จักจบสิ้น ให้จบสิ้นไปได้ (พระเทพเวที (ป.อ.ปยุตฺโต), 2533 : 19)

การเกิดของ กิเลส

กิเลส หมายถึง สิ่งที่ทำให้ใจให้เศร้าหมอง มี 3 ตระกูล คือ

1. กิเลสตระกูลโลภะ คือ กิเลสประเภทที่ทำให้จิตเกิดอาการหิวกระหายหรือทะยานอยาก ห่วงแค้น ขอบสะสม เห็นแก่ตัวเป็นต้น ได้แก่ 1) รติ (ความยินดี) 2) อิจฉา ความปรารถนา) 3) มหิฉา (ความมักมาก) 4) ปาปิจฉา (ความอยากที่ผิดศีลธรรม)

2. กิเลสตระกูลโทสะ คือ กิเลสประเภทที่ทำให้จิตเกิดอาการเคืองแค้น ไม่สบอารมณ์ชอบความย่อยยับตลอดจนการมองโลกในแง่ร้าย ได้แก่ 1) อรติ (ความไม่ชอบ) 2) ปฏิฆะ (ความขัดใจ) 3) โกรธ (ความโกรธ) 4) พยาบาท (ความอาฆาต)

3. กิเลสตระกูลโมหะ คือ กิเลสประเภทที่ทำให้จิตเกิดอาการลุ่มหลง มัวเมา เบาปัญญา ได้แก่ 1) สักกายทิฐิ (ความเห็นว่าเที่ยง) 2) วิจิกิจฉา (ความสงสัย) 3) สีลัพพตปรามาส (ความยึดมั่น) โมหะเป็นกิเลส ตระกูลใหญ่ที่สุด เพราะแผ่อิทธิพลครอบงำกิเลส 2 ตระกูลข้างต้น โดยเป็นจุดเริ่มต้นและเป็นตัวขยายขอบเขตของกิเลสเหล่านั้น กิเลสประเภทนี้มีโทษมาก กิเลสนี้มีระดับขั้นของความเกิดขึ้นหรือ มีความเป็นไปลดหลั่นกันไป 3 ระดับ คือ

1. กิเลสชั้นละเอียด หมายถึง กิเลสที่สะสมอยู่ในภวังของจิตหรือจิตไร้สำนึก หรือกิเลสที่นอนเนื่องแนบแน่นอยู่ในจิตใจจนอาจเกิดความรู้สึกว่าหมดกิเลส แต่หากมีเหตุปัจจัยบางอย่างมากระตุ้นกิเลสระดับนี้จะแสดงตัวทันที เปรียบเหมือนตะกอนนอนนิ่งในน้ำจนน้ำดูใสสะอาด แต่เมื่อใดที่น้ำนั้นถูกรบกวน เมื่อนั้นตะกอนจะฟุ้งขึ้นตามแรงกระทบที่น้ำที่ กิเลสชั้นนี้ เรียกว่า อนุสัยกิเลส (ที.ปา. (ไทย) 11/338/257) ขาวพุทธทั่วไปเข้าใจคำว่า อนุสัยนี้หมายถึง กิเลสอย่างละเอียดเพียงเท่านั้นแต่ความจริง คำนี้มีความหมายในด้านดีและไม่ดีดังพระพุทธพจน์ว่า สัตว์เหล่าใดที่มีอาสวะชั่ว

มีอนุสัยชั่ว มีจิตชั่ว มีอชฌาสัยชั่ว มีฐล็คือกิเลสมาก มีอินทรีย์อ่อน สัตว์เหล่านั้นชื่อว่า มีอาการชั่ว สัตว์เหล่านั้นได้มีอาสวะดี มีอนุสัยดี มีจิตดี มีอชฌาสัยดี มีฐล็คือกิเลสน้อย มีอินทรีย์แก่กล้า สัตว์เหล่านั้นชื่อว่า มีอาการดี (อภิ.วิ. (ไทย) 35/844/499)

2. กิเลสชั้นกลาง หมายถึง กิเลสที่ทำให้จิตใจไม่สงบ เพราะถูกอารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่งเข้ามากระทบ ซึ่งเป็นวิวัฒนาการของอนุสัยกิเลสในจิตไร้สำนึกที่เปลี่ยนเป็นปฏิกุณฐานกิเลส ในวิถีจิตตามทฤษฎีจิตวิเคราะหฺ์ กิเลสระดับนี้จะปรากฏขึ้นในระดับจิตสำนึกและจิตก่อนสำนึก (จำลอง ดิษยวณิช 2544 56) กิเลสชั้นนี้เรียกว่า ปฏิกุณฐานกิเลส ความจริงธรรมชาติเดิมของจิตมีลักษณะผุดพอง แต่ต้องเศร้าหมองเพราะกิเลสเป็นเหตุ

3. กิเลสชั้นหยาบ หมายถึง กิเลสที่ไม่สามารถควบคุมจนเป็นเหตุให้เกิดการกระทำทุจริตทางกาย วาจา และใจ หรือเป็นปฏิกุณฐานกิเลสที่วิวัฒนาการจนกลายมาเป็นวิติกมกกิเลส กิเลสชั้นนี้เรียกว่า วิติกมกกิเลส บางคนมองว่า วิติกมกกิเลส คือ

- (1) โลภะที่กลายสภาพเป็นอกิขมา (การเพ่งเล็งของเขา)
- (2) ทำให้เกิดการล่วงละเมิดความผิดเกี่ยวกับทรัพย์สิน (อทินนาทาน)
- (3) ล่วงละเมิดความผิดทางเพศ (กาเมสุมิฉาจาร)
- (4) โทสะกลายสภาพเป็นพยาบาท (ความอาฆาต)
- (5) ทำให้เกิดการกระทำทางร่างกาย (ปาณาติบาต)
- (6) โมหะกลายสภาพเป็นมิจฉาทิฎฐิ (ความเห็นผิด)

ทำให้เกิดการกระทำความผิดในทุกกรณี อีกนัยหนึ่ง เป็นกิเลสออกมาทางกาย วาจา จนทำให้ตนเองและสังคมเดือดร้อน เหตุเกิดของกิเลสที่ทำให้ทราบว่ อะไรเป็นบ่อเกิดของกิเลส และกิเลสสามารถเกิดขึ้นได้ตามเหตุและปัจจัยเช่น องค์ประกอบที่เป็นเหตุเกิดของกิเลสแสดงความเป็นเหตุและผลของสิ่งทั้งปวงที่ว่า สิ่งทั้งปวงที่เกิดขึ้น ดำรงอยู่และดับไป ส่วนอิงอาศัยกันและกันในลักษณะสัมพันธ์ ต่อกันเป็นรูปกระแส หรือกระบวนการ หากมีสิ่งใดสิ่งหนึ่งเป็นปฐมเหตุ หรือเป็นจุดเริ่มต้นของสิ่งทั้งปวง กิเลสแม้จะได้ชื่อว่า เป็นเหตุแห่งความทุกข์ (อภิ.วิ. (ไทย) 35/184/126) แต่ก็หาได้เป็นปฐมเหตุแห่งความทุกข์ไม่ เพราะกิเลสยังเป็นผลของสิ่งอื่นอีกหรือยังอิงอาศัยสิ่งอื่นเกิดขึ้น ดังพระพุทธพจน์ว่า สุภณิมิต คือความกำหนดหมายว่างาม เมื่อบุคคลทำไว้ในใจโดยไม่แยบคายถึง สุภณิมิต รากะที่ยังไม่เกิด ย่อมเกิดขึ้น ที่เกิดแล้วย่อมเป็นไปเพื่อความเจริญไพบูลย์ยิ่งขึ้น ฯลฯ ปฏิกุณนิมิต คือความกำหนดหมายว่ากระทบกระทั่ง เมื่อบุคคลทำไว้ในใจโดยไม่แยบคายถึงปฏิกุณนิมิต โทสะที่ยังไม่เกิดย่อมเกิดขึ้น ที่เกิดแล้วย่อมเป็นไปเพื่อความเจริญไพบูลย์ยิ่งขึ้น ฯลฯ อโยนิโสมนสิการ เมื่อบุคคลทำไว้ในใจโดยไม่แยบคาย โมหะที่ยังไม่เกิดก็ย่อมเกิดขึ้นที่ที่เกิดแล้วย่อมเป็นไปเพื่อความเจริญไพบูลย์ยิ่งขึ้น (อง.เอกก. (ไทย) 20/508/228)

ความหมายของคำว่า กิเลส ไว้ว่า กิเลส แปลว่าสิ่งเกาะ ติดสิ่งประอะเปื้อน สิ่งสกปรก คือสิ่งที่แฝงติดอยู่ในใจแล้วทำให้ใจเศร้าหมองขุ่นมัว มีอุปมาเหมือนสีที่ใส่ลงไปในน้ำทำให้น้ำมีสีเหมือนสีที่ใส่ลงไปในน้ำก็เช่นกัน ปกติก็ใสสะอาด แต่ลาย เป็นใจดำใจง่าย ใจร้ายก็เพราะมีกิเลสเข้าไปอิงอาศัยผสมปนเปกันอยู่ กิเลสที่ชอบชุกหมักหมมอยู่ในใจคนมากที่สุดคือ รากะ โลภะ โทสะ โมหะ เพราะกิเลสชอบชุกหมักหมมต้องอยู่ในใจของคน จึงเรียกอีกอย่างหนึ่งว่ากิเลสอาสวะ หรืออาสวกิเลส แปลว่ากิเลสที่หมักหมมอยู่ในจิตใจ (พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช) 2548 60)

ดังนั้น ชี้ได้ชัดว่าการกำหนดหมายว่า งามที่ขาดการพิจารณาโดยอุบายอันแยบคาย เป็นเหตุให้รากะเกิดและเจริญยิ่งขึ้น การกำหนดหมาย ว่ากระทบกระทั่งที่ขาดการพิจารณาโดยแยบคายเป็น

เหตุให้โทษเกิดและเจริญยิ่งขึ้น ส่วนการทำไว้ในใจโดยไม่แยบคายเป็นเหตุให้โทษเกิดและเจริญยิ่งขึ้นอย่างไรก็ตาม หลักปฏิจจนูปบาทแสดงกระบวนการเกิดดับของทุกอย่าง

การเกิดของ กรรม

หลักคำสอนในเรื่องกรรมตามแนวพุทธศาสนา เป็นหลักคำสอนในพระพุทธศาสนาที่มีความสำคัญเป็นอย่างมาก จัดได้ว่าเป็นวิชาการทางการศึกษาหาความรู้ตามคำสอนในทางพระพุทธศาสนา เพราะเป็นหลักธรรมที่มีความเกี่ยวเนื่องกันกับชีวิตของมนุษย์ และคติความเป็นไปของชีวิตในภพภูมิต่าง ๆ และในภพชาติของมนุษย์และสรรพสัตว์ทั้งหลายอีกด้วย เพื่อนำไปใช้ในการดำเนินชีวิตให้อยู่ในสังคมยุคปัจจุบันได้ โดยที่คนในสังคมเข้าใจหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาเรื่องของกฎแห่งกรรม ซึ่งคำสอนสอนไม่ให้กระทำในสิ่งที่เบียดเบียนกันทั้งทางร่างกาย จิตใจ กฎธรรมชาติเกี่ยวกับพฤติกรรมของมนุษย์คือกระบวนการก่อการกระทำและการให้ผลของการกระทำ เช่น ทำกรรมดีมีผลดี ทำกรรมชั่วมีผลชั่ว เป็นต้น

กรรม คือ การกระทำคือกรรม การกระทำนั้นแหละเป็นตัวของกรรมไม่ได้จำกัดว่าจะเป็นการกระทำที่ดีหรือชั่ว กรรมจึงเป็นคำกลาง ๆ การกระทำที่ปรากฏออกมาได้ต้องอาศัยเจตนาที่เกิดขึ้นภายในจิตใจเป็นเหตุ พระพุทธองค์ตรัสว่า ภิกษุทั้งหลายเรากล่าวว่าเจตนาเป็นตัวกรรม สัตว์ที่กระทำกรรมด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ (อง.ฉก. (ไทย) 22/334/463)

กรรมนั้นก็คือตัวเจตนาเจตสิก เจตนาเจตสิกนี้ทำหน้าที่ 2 อย่าง คือ 1) สังวิธานกิจ ทำหน้าที่ปรุงแต่งให้สำเร็จกิจ จึงเกิดการกระทำทางกาย วาจา และใจขึ้น 2) พิณนิธานกิจ ทำหน้าที่เพาชพืชพันธุ์ไว้เมื่อกุศลเจตนาอกุศลเจตนาเกิดขึ้นและดับไป เจตนาอันเป็นตัวกรรมนี้ยังมีอำนาจส่งผลให้ปรากฏเกิดขึ้นในภายหลังอีก เรียกว่ากุศลกรรม และอกุศลกรรม เมื่อกรรมดีก็ตาม กรรมชั่วก็ตาม ย่อมมีผลสนองเช่นนี้ทุกคนจึงควรมุ่งหน้าประกอบแต่กรรมดีละเว้นจากกรรมชั่ว (พระเทพกิตติปัญญาคุณ (กิตติวุฒโท ภิกขุ) 2557 3)

กรรมและผลของกรรมตามหลักคำสอนในพุทธปรัชญาเถรวาท แบ่งออกเป็น 3 หมวดรวม 12 ประเภทคือ หน้าที่ของกรรมหรือกิจ ลำดับการให้ผลของกรรม และมีระยะเวลาในการให้ผลที่ชัดเจนแก่บุคคลที่กระทำอกุศลกรรม หรืออกุศลกรรมให้ได้รับทุกข์หรือสุขอย่างแน่นอนตามเหตุแห่งการกระทำแม้ผลของการของพระพุทธเจ้า พระสาวก พระสาวิกา และอุบาสก อุบาสิกา ก็สรุปลงในกรรม 12 ในข้อที่ 3 และข้อที่ 4 ดังนี้

1. ชนกกรรม ทำหน้าที่ในการให้ผลของกรรม คือ นำสัตว์ไปเกิดในภพภูมิต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นเกิดเป็นมนุษย์ภูมิ เทวดาภูมิ สัตว์เดียรัจฉานภูมิ ย่อมเกิดขึ้นด้วยอำนาจแห่งชนกกรรมทั้งสิ้นไม่ใช่อยู่ว่าจะเกิดเป็นอะไรก็เกิดขึ้นมาเอง โดยไม่มีเหตุไม่มีปัจจัยแต่ละชาติที่สัตว์ทั้งปวงเกิดย่อมเกิดขึ้นภายใต้ผลของกรรมคือ ชนกกรรมมีหน้าที่ให้เกิดขึ้นมาทั้งหมด หากไม่มีชนกกรรมนี้แล้วสัตว์ทั้งหลายจะเกิดขึ้นมาไม่ได้เลย (พระมหาชลัน ภววิฑฒโน (ชลันรัตน์) วารสารพุทธศาสตร์ศึกษา, ปีที่ 9 ฉบับที่ 2 (ธันวาคม 2561) : 69-81)

2. อุปัตถัมภกรรม ทำหน้าที่ให้ผลของกรรม

3. อุปปีฬกรรม ทำหน้าที่ในการให้ผลของกรรมคือ มีหน้าที่เบียนกรรมอื่น

4. อุปฆาตกรรม ทำหน้าที่ในการให้ผลของกรรมคือ เข้าไปตัดรอนกรรมอื่น

5. ครุกรรม ทำหน้าที่ในการให้ผลของกรรม

6. อาสันนกรรม ทำหน้าที่ในการให้ผลของกรรมในเวลาใกล้จะตาย

7. อาจิณณกรรม ทำหน้าที่ในการให้ผลของกรรมที่กระทำบ่อย ๆ

8. กตัตตากรรม ทำหน้าที่ในการให้ผลของกรรมกรรม
9. ทิฐฐธรรมเวทนียกรรม ทำหน้าที่ในการให้ผลของกรรมในชาติปัจจุบัน
10. อุปปัชชเวทนียกรรม ทำหน้าที่ในการให้ผลของกรรมในชาติหน้า
11. อปรายปริยเวทนียกรรม ทำหน้าที่ในการให้ผลของกรรมในชาติต่อ ๆ ไป
12. อโหสิกรรม ทำหน้าที่ในการให้ผลของกรรมที่สำเร็จเป็นกรรมแล้ว แต่กลายเป็นอโหสิกรรมไปเพราะไม่มีโอกาสให้ผลปัจจุบันกาล และอนาคตกาล

ดังนั้น กรรมไม่ได้สูญหายไปไหน แต่กำลังทำงานอยู่ตลอดเวลา ซึ่งกรรมแต่ละหมวดก็มีหน้าที่มีลำดับและมีระยะเวลาในการให้ผลที่ชัดเจน เปรียบเหมือนการปลูกต้นไม้ที่กว่าต้นไม้ชนิดนั้น ๆ ที่ปลูกขึ้นมาจะเจริญเติบโตขึ้นมาให้ร่มเงา แม้กิ่งก้านสาขาได้นั้นต้องใช้เวลาในการเจริญเติบโตเป็นเดือนเป็นปีกรรมก็เช่นกัน มีหน้าที่ มีลำดับและมีระยะเวลาในการให้ผลแก่บุคคลที่กระทำกุศลกรรมหรือกุศลกรรมให้ได้รับทุกข์หรือสุขอย่างแน่นอน

การเกิดของ วิบาก

วิบากหรือการให้ผลของกรรม เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า วิบากกรรม แปลตามความหมายตัวอักษรคือ ผลของกรรมเป็นคำกลาง ๆ โดยผลของกรรมชั่วก็จะเรียกว่า อุกุศลวาทกรรม ถ้าเป็นผลของกรรมดีก็จะเรียกว่า กุศลวิบากกรรม ซึ่งกรรมที่กระทำนั้น ไม่ว่าจะเป็นผลของกรรมดี หรือผลของกรรมชั่วก็ตามตามกฎแห่งผลของธรรมชาติแล้ว ย่อมมีเหตุปัจจัยช่วยส่งเสริมสนับสนุนให้ดีขึ้น

วิบากหมายถึงผลของกรรม ผลที่เกิดจากกรรมที่ทำไว้ก่อน ไม่ว่าจะเป็นกรรมดี หรือกรรมชั่วล้วนมีวิบากคือ ผลทั้งสิ้นโดยกรรมดีมีวิบากเป็นสุขกรรม ชั่วมีวิบากเป็นทุกข์ ใช้ซ้ำกันเป็นผลวิบากหรือ วิบากผล ก็มีวิบากโดยทั่วไปมักเข้าใจว่าหมายถึงผลทางชั่วคือทุกข์อย่างเดียว ส่วนวิบากทางดีไม่นิยมใช้พูดกัน เช่นพูดว่าวิบากกรรมตามทันแล้ว จึงทำให้เขาตกยากลงอย่างทันตากรรมวิบากเป็นเหตุให้ต้องตกนรก (พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช) มปป)

ด้วยเหตุนี้คำว่า วิบาก จึงแปลว่า ผลที่เกิดขึ้น หมายถึง ผลแห่งกรรม กรรมที่บุคคลประพฤติผ่านทางกาย วาจา และใจ ทั้งที่เป็นกุศลและอกุศलय่อมมีผลแห่งการกระทำเสมอ วิบากจะเป็นประดุจเงาติดตามกรรม โดยมีกรรมเป็นเหตุและวิบากเป็นผลเสมอ กรรมและวิบากย่อมติดอยู่ในใจบุคคลผู้กระทำกรรมนั้น ๆ เปรียบดังโปรแกรมอันเป็นภาพแห่งการกระทำและภาพแห่งผลของการกระทำเมื่อใดที่บุคคลฝึกฝนใจให้หยุดนิ่งเป็นสมาธิหลุดพ้นจากกิเลส เมื่อนั้นย่อมสามารถเห็นกรรมและวิบากที่มีอยู่ในใจของตนและคนอื่นได้ ทั้งกรรมที่มีมาแต่อดีต และวิบากกรรมที่จะส่งผลต่อไปในอนาคต

สรุปผลการวิจัย

สังสารวัฏตามหลักพระพุทธศาสนา สังสารวัฏ คือการท่องเที่ยวไปเป็นวงกลม ได้แก่ เกิดแล้วตาย แล้วเกิดใหม่ แล้วตายอีก แล้วก็เกิดใหม่อีก วนเวียนอยู่อย่างนี้โดยไม่มีวันจบสิ้น ดังพระพุทธพจน์ว่า ภิกษุทั้งหลายสงสารนี้กำหนดที่สุดแห่งเบื้องต้นและเบื้องปลายนั้นไม่ได้เลย เมื่อเหล่าสรรพสัตว์ทั้งหลายผู้ยังมีอวิชชาเป็นเครื่องขวางกั้นอยู่ มีตัณหาเป็นเครื่องประกอบไว้อยู่ต้องยังท่องเที่ยวไปมาอยู่ที่สุดแห่งเบื้องต้นที่ไม่ปรากฏ มี 3 ประการ คือ (1) กิเลส (2) กรรม และ (3) วิบาก

การเวียนว่ายตายเกิดของมนุษย์ตามหลักทางพระพุทธศาสนาเกิดจากการกระทำหรือกรรมเป็นตัวที่กำหนดให้มนุษย์ต้องเวียนว่ายตายเกิด ดังพระพุทธพจน์ที่ตรัสไว้ว่า “สัตว์โลกย่อมเป็นไปตามกรรม” การเวียนว่ายตายเกิดตามกรรมของมนุษย์หรือสัตว์ เรียกว่า วัฏฏสงสาร ที่มนุษย์ยังไม่เข้าถึง

กระแสแห่งพระนิพพานจะต้องประสบพบเห็นวนเวียนอย่างนี้ตลอดไป เมื่อได้ทำกรรมไม่ว่าจะเป็นกรรมดีหรือกรรมชั่วก็ตาม และวนเวียนในวัฏฏะสงสารอย่างไม่มีที่สิ้นสุด กฎแห่งกรรมเป็นหลักธรรมสำคัญประการหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวันของมนุษย์อย่างใกล้ชิดมากที่สุดการเข้าใจความหมายของการเวียนว่ายตายเกิดตามกฎแห่งกรรม มองเข้าไปในแง่มุมมองที่ต่างกันเช่น บางพวกมองกฎแห่งกรรมว่าเป็นผลของการกระทำจึงมักได้ยินสำนวนภาษาไทยหลายสำนวนเป็นต้นว่า “เป็นกรรมของสัตว์” “สุดแต่บุญกรรมก็แล้วกัน” หรือ “จงก้มหน้ารับกรรมไปเถิด” และบางพวกก็เข้าใจว่ากฎแห่งกรรมนั้นเป็นเรื่องของความชั่วร้าย ความทุกข์โศก หรือภัยพิบัติต่าง ๆ อันเป็นเรื่องในทางลบทั้งสิ้น แต่กฎแห่งกรรมในพุทธศาสนาเน้นที่เจตนาดังมีพระพุทธรูปองค์หนึ่งซึ่งกล่าวไว้ถึงซึ่งความหมายของกฎแห่งกรรมนั้นว่า ภิกษุทั้งหลาย เจตนานั้นเอง ที่เราเรียกว่ากฎแห่งกรรมนั้น อันบุคคลจงใจแล้วจึงกระทำลงไปด้วยกาย ด้วยวาจา และด้วยใจ

ในทางหลักพระพุทธศาสนาจะเห็นว่าเป็นไปได้หากวงจรของปัจเจกสมุปบาทนั้นยังคงวนเวียนอยู่ และยังไม่ถูกตัดขาดโดยการต้องบรรลุปะระกัณฐะระดับพระอรหันต์เนื่องจากความสัมพันธ์กันในหลายเหตุปัจจัยที่ยังคงสืบต่อกันจนแทบหาจุดเริ่มต้น และจุดสิ้นสุดแห่งปลายเหตุไม่ได้ ฉะนั้น แม้ในการตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณของพระพุทธเจ้าก็มิใช่การระลึกชาติแต่ปางหลังได้รู้กำเนิดของสรรพสัตว์ได้คือ รู้วาระแห่งกรรมและผลแห่งกรรมของสรรพสัตว์นั่นเอง โดยเรียกว่า ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ และจุตูปปาตญาณตามลำดับ อีกทั้งจิตนิยมกรรมนิยม และธรรมนิยมทั้ง 3 ส่วนนี้เป็นองค์ประกอบที่สำคัญในกระบวนการเกิดใหม่แห่งพืช คือจิตของมนุษย์และสรรพสัตว์ทั้งหลาย โดยมีความสัมพันธ์กันกับกรรมเก่า และกรรมใหม่ กรรมของบุคคลและกรรมส่วนรวมที่บุคคลได้ปฏิบัติหน้าที่การทำงานร่วมกัน วิบากกรรมนั้นมีทั้งส่งผลในระยะใกล้ก็มีระยะไกล ชั่วมภพชั่วชาติก็มีและให้ผลในปัจจุบันชาติก็มีแล้วแต่เหตุปัจจัยที่ไปสนับสนุน กรรมนั้น ๆ ให้ปรากฏผลเป็นรูปธรรม

บุคคลผู้ประกอบกรรมอันเป็นกุศล เช่น ให้ทาน รักษาศีลอยู่เป็นนิตย์ เมื่อตายจากโลกมนุษย์ไปแล้ว ก็จะไปอุบัติเกิดในแดนสุคติโลกสวรรค์ เมื่อจะเกิดขึ้นก็เป็นอุปบัติพิเศษ คือเป็นเทพยดาผู้อุบัติขึ้นไม่ต้องนอนในครรภ์มารดาเหมือนมนุษย์ หรืออยู่ในฟองไข่ เหมือนเช่นสัตว์เดียรัจฉานบางจำพวกอุบัติขึ้นมีรูปร่างเป็นทิพย์ ตั้งอยู่ในวิมานงาม เป็นเทพบุตรเทพธิดาเลยทีเดียว คำสอนในเรื่องภพภูมิในสังสารวัฏยังมีประโยชน์ต่อการเข้าถึงแห่งความสิ้นไปแห่งทุกข์อันเป็นจุดมุ่งหมายที่สูงที่สุดในทางพระพุทธศาสนาเพราะการรับรู้ที่เราเคยเวียนเกิดและเวียนตายมาอย่างยาวนานนั้นเท่าใดในสังสารวัฏนี้ที่ไม่มีปรากฏเบื้องต้นและเบื้องปลาย ย่อมทำให้เกิดความเบื่อหน่ายและตั้งมั่นมุ่งสู่ความหลุดพ้นนั้นได้

สังสารวัฏในพระพุทธศาสนามีองค์ประกอบ 3 ประการ คือ กิเลส กรรม และวิบาก กล่าวคือสิ่งที่เป็นมูลเหตุให้เวียนว่ายในสังสารวัฏ ได้แก่ กิเลส โดยที่กิเลสนี้จะเป็นเหตุกระตุ้น ให้เกิดการทำความกรรม (ทั้งกรรมดีและกรรมชั่ว) เมื่อทำความกรรมแล้วก็จะส่งผลให้ผู้ทำความกรรมได้รับวิบาก ซึ่งเป็นวงจรของการเวียนว่ายตายเกิดจะมีการหมุนเวียนไปตามยถากรรม

เมื่อบุคคลทำอะไรลงไป ไม่ว่าทางใด หากทำลงไปด้วยกิเลสที่อยู่ในใจ ก็จะก่อให้เกิดกรรม เมื่อเกิดกรรมก็จะเกิดวิบากกรรม คือผลตามมาวิบากหรือผลอันนี้ก็จะก่อให้เกิดกิเลสขึ้นอีก และกิเลสจะก่อให้เกิดกรรมขึ้นอีก กรรมนี้จะก่อให้เกิดวิบาก หรือผลขึ้นอีก วนเวียนไปอย่างนี้เรื่อย ๆ จนกว่าคนจะดับกิเลสหมดสิ้น จึงจะหลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิด ถ้าบุคคลต้องการจะพ้นจากสังสารวัฏ จะต้องปฏิบัติอย่างไรจึงจะเป็นอันตัดวงจร กิเลส กรรม วิบาก หรือ วัฏฏจักร 3 ซึ่งพาให้จิตหรือสัตว์โลก หมุนเวียนเกิด เวียนตายได้รับทุกข์หนักเบาอยู่ในโลกไม่รู้จักจบสิ้นให้จบสิ้นไปได้

การหมุนเวียนในการเวียนเกิดและเวียนตายอยู่อย่างนี้ในวัฏวนของกิเลส กรรม และวิบาก คือนับตั้งแต่เราเกิดขึ้นมาเราก็มาจากผลแห่งความดีและความชั่วหรือจะเป็นตัวบุญหรือบาป เมื่อเราได้สร้างความดีหรือความชื่อนั้นอันเป็นเหตุขึ้นมาแล้วเราก็ต้องรับผลของความดีหรือความชื่อนั้น แต่จะชั่วหรือเรื่อก็สุดแต่แต่อำนาจของบุญหรือบาปนั้นว่า จะมีความหนักหรือเบาแค่ไหน ที่สุดผลนั้นแหละจะทำให้เราสร้างแต่กรรมต่อไปอีกไม่จบสิ้น เหมือนผู้ที่ได้รับประทานผลไม้แล้วเพราะเมล็ดมะม่วงนั้นขึ้นมาใหม่

การเวียนว่ายตายเกิดของสรรพสัตว์ทั้งหลายหลังจากที่ตายแล้วว่า จะต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในภูมิทั้งหลายดังที่กล่าวมาแล้วนั้น และไม่ใช่เป็นการตายเกิดเพียงภูมิเดียว หรือชาติเดียว แต่เป็นการเวียนว่ายตายเกิดนับภพนับชาติไม่ถ้วน จนกว่าจะละอกุศล สังสมกุศล จนเป็นเหตุให้กำจัดกิเลสในตัวให้หมดสิ้นได้ ไปสู่ฝั่งแห่งพระนิพพานได้ ซึ่งปรโลกนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิภังคภูมิที่ประกอบด้วยกิเลสภายในตัวของสรรพสัตว์ทั้งหลาย สถานที่อยู่ของสัตว์ทั้งหลายที่มีผลอันเนื่องมาจากการกระทำที่เรียกว่า วิบาก และกฎแห่งกรรมที่ทำให้สัตว์ทั้งหลายเวียนว่ายอยู่ในภูมิต่าง ๆ ตามทางกาย ทางวาจา และทางใจ โดยไม่ปรากฏเบื้องต้นและเบื้องปลาย ไม่สามารถกำหนดรู้กรอบเวลาที่แน่นอน อันเป็นจุดเริ่มต้นและจุดสิ้นสุดทั้งของสังสารวัฏและสัตว์ทั้งหลาย โดยมีวิชาและตัณหาเป็นสาเหตุของการหมุนวนอยู่ในกระแสของการเกิดและการตาย สัตว์ทั้งหลายจึงถูกขับเคลื่อนไปโดยอวิชชาและตัณหา อันดำเนินเรื่อยไป อยู่ในกระแสแห่งการเกิดและการตายนี้ต่อไปตราบเท่าที่อวิชชาและตัณหาจะถูกทำลายให้หมดสิ้นไป

หลักปฏิบัติสำหรับข้ามพ้นสังสารวัฏตามหลักพระพุทธศาสนาพระพุทธศาสนาได้อุบัติขึ้นมาแล้วกว่า 2560 ปี ในดินแดนที่มีชื่อว่าชมพูทวีป หรือประเทศอินเดียในปัจจุบัน โดยหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าได้ถูกจารึกไว้ในคัมภีร์ที่มีชื่อว่าพระไตรปิฎกพระพุทธศาสนาที่สืบทอดมาจนถึงทุกวันนี้ได้นั้นก็เพราะมีคำสอนที่สามารถนำไปปฏิบัติได้และให้ผลได้อย่างแท้จริงแก่ผู้ปฏิบัติ ซึ่งหลักธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ทั้งหมดนั้นล้วนแล้วเป็นไปเพื่อความดับแห่งทุกข์หรือความหลุดพ้นจากกิเลสอันได้แก่ โลภะ โทสะ และโมหะ เป็นต้นทั้งสิ้น

ปัจจุบันนี้ผู้คนมักจะลุ่มหลงไปตามกระแสของโลกภายนอกผ่านทางอายตนะ ทำให้ไม่รู้เท่าทันโลกธรรม จึงกลายเป็นปัญหาให้สังคมวุ่นวายและห่างไกลจากการปฏิบัติธรรม สำหรับผู้ปฏิบัติเพื่อการหลุดพ้นกิเลสเองก็ยังไม่มั่นใจว่าจะนำหลักธรรมใดบ้างมาใช้ในการปฏิบัติ เพราะพระพุทธศาสนามีหลักธรรมที่ใช้ปฏิบัติอยู่มากมาย ซึ่งความจริงแล้วไม่ว่าหลักธรรมใดเมื่อได้ศึกษาและนำมาปฏิบัติแล้วหลักธรรมต่าง ๆ นั้นย่อมมีความเชื่อมโยงต่อเนื่องกันทั้งสิ้น ดังนั้นไม่ว่าจะนำหลักธรรมใดไปใช้ จึงไม่ใช่เรื่องที่น่ากังวลแต่ประการใด แต่อยู่ที่ผู้ปฏิบัติเห็นว่าขณะนั้นจิตอยู่ในสภาวะใดหลักธรรมที่นำไปเพื่อความหลุดพ้นจากกิเลส ได้แก่ สติปัฏฐาน 4 สัมมัปปธาน 4 อธิธิบาท 4 อินทรีย์ 5 พละ 5 โพชฌงค์ 7 และมรรคมรรค 8 ก่อนที่จะปฏิบัติตามหลักธรรม เหล่านี้ในเบื้องต้นผู้ปฏิบัติต้องตั้งอยู่กับความดีหรือการกระทำดีโดยทั่ว ๆ ไปซึ่งเรียกว่า “บุญกิริยา วัตถุ” มี 3 อย่าง คือ ทาน ศีล และภาวนา ดังมีพระพุทธพจน์ว่า “ภิกษุทั้งหลายเธอทั้งหลายอย่ากลัวบุญเลย คำว่า บุญ นี้ เป็นชื่อของความสุข” เมื่อได้ถวายทานแล้ว จึงควรรักษาศีลต่อจากนั้น จึงควรบำเพ็ญเพียรทางจิตหรือการเจริญภาวนา เพื่อให้เกิดความสงบนั้นช่วยให้เกิดสมาธิดังมีพระพุทธพจน์ว่า “เมื่อมีสุข จิตย่อมตั้งมั่น (เป็นสมาธิ)” และเมื่อจิตเป็นสมาธิบรรลุมรรคแล้ว ความสุขก็เป็นองค์ประกอบของมรรคดังที่เรียกว่า “องค์มรรค” มรรคสมาบัติที่สูงกว่านั้นขึ้นไปก็เป็นความสุขที่ประณีตยิ่งขึ้นไปอีก เพราะจุดหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา คือ “นิพพาน” ซึ่งถือว่าเป็นบรมสุข

วิธีในการปฏิบัติตนเพื่อความหลุดพ้นจากกิเลสนั้น เบื้องต้นผู้ปฏิบัติควรต้องตั้งตนให้อยู่ในคุณธรรมเบื้องต้น คือ ทาน ศีล และภาวนา ซึ่งเป็นวิธีปฏิบัติขั้นต้น จากนั้นจึงเริ่มปฏิบัติในขั้นสูงขึ้นต่อไป ซึ่งในพระพุทธศาสนามีวิธีการปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้นจากกิเลสเฉพาะตนที่สำคัญอยู่ 2 วิธี ได้แก่ 1) การบำเพ็ญสมถกัมมัฏฐานหรือสมถภาวนา 2) วิปัสสนากัมมัฏฐานหรือวิปัสสนาภาวนา ที่พระผู้มีภาคเจ้าทรงแสดงไว้ โดยเริ่มแรกของการปฏิบัติได้แก่การทำจิตใจให้สงบจากสิ่งที่เป็นอุปสรรค คือ สามารถตัดปณิธานต่าง ๆ ได้ก่อน จากนั้นจึงเจริญกัมมัฏฐาน

จุดมุ่งหมายของกัมมัฏฐานนั้น ก็เพื่อชำระจิตของผู้ปฏิบัติให้บริสุทธิ์สะอาดหมดจด กระทั่งบรรลุมรรค ผล นิพพาน อันเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดทางพระพุทธศาสนา ในการเจริญกัมมัฏฐานนั้นเป็นการปฏิบัติธรรมทางพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท มีความเชื่อและยอมรับแนวทางการปฏิบัติตามที่ปรากฏหลักฐานในพระไตรปิฎกและอรรถกถาว่า เป็นวิธีการที่ถูกต้องตามหลักคำสอนของพระพุทธองค์ซึ่งทรงประกาศธรรมจักรกับปวัตตสูตรเป็นครั้งแรก มีอัญญาโกณฑัญญะเป็นผู้สามารถรู้และเข้าใจในธรรมจากนั้นจึงได้ทูลขออุปสมบทเป็นภิกษุรูปแรกในพระพุทธศาสนา ก่อนอื่นควรที่จะทราบ “ประเภทกัมมัฏฐาน” อันปรากฏในพระไตรปิฎกซึ่งมีอยู่หลากหลายประเภท ในที่นี้จะกล่าวถึงกรรมฐานที่เกี่ยวข้องกับการฝึกฝนอบรมจิตซึ่งจำแนกเป็น 2 ประเภทดังนี้

1) สมถกัมมัฏฐาน คืออุบายในพัฒนาจิตให้เกิดความสงบ โดยมีวัตถุประสงคให้เกิดสมาธิตามสมาบัติโลกียภูมิญาณ เป็นขบวนการพัฒนาศักยภาพสมาธิจิต กล่าวโดยย่อ มี 7 หมวด 40 ประการ มีกสิณ 10 เป็นต้น ระบบของสมถกัมมัฏฐานมีสมมติบัญญัติเป็นอารมณ์ จุดมุ่งหมายสูงสุดได้แก่การบรรลุมรรคสมาบัติ คือ สุขที่ยั่งยืนอยู่ภายในวิมุตติสงสารเท่านั้น

ประโยชน์ของสมถกัมมัฏฐานประการหนึ่งคือ การบรรลุมรรคภาวะที่จิตหลุดพ้นจากกิเลสชั่วคราวที่เรียกว่า เจโตวิมุตติประเภทไม่เด็ดขาดกล่าวคือการละกิเลสด้วยอำนาจทางจิต โดยเฉพาะด้วยกำลังของฌาน กิเลสถูกสมาธิ กดข่ม หรือทับไว้ ตลอดเวลาที่อยู่ในสมาธินั้น เรียกเป็นศัพท์ว่าวิกขัมภนปหาน ซึ่งวิกขัมภนปหานนี้เป็นจุดเริ่มต้นของการชำระกิเลส แม้จะเป็นเพียงการข่มไว้ แต่หากบำเพ็ญอย่างสม่ำเสมอก็อาจนำไปสู่การชำระกิเลสอย่างเด็ดขาดสิ้นเชิงได้

2) วิปัสสนากัมมัฏฐาน คือวิธีการพัฒนาฝึกฝนสติปัญญาโดยอาศัยสมมติบัญญัติเป็นบาทเพื่อการเข้าถึงปรมัตถ์เป็นอารมณ์ เมื่อกล่าวโดยองค์รวมได้แก่กรรมฐานที่ปรากฏในมหาสติปัฏฐานสูตร ที่เป็นแนวทางแห่งการประพฤติปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนา เพราะมีทั้งสมถะและวิปัสสนาอยู่ในตัวเป็นมรรควิธีหรือมรรคภาวนา มรรคปฏิบัติพาให้ถึงความดับทุกข์ ทางที่ให้ถึงอสังขตธรรม ผู้ใฝ่แสวงหาความหลุดพ้นพึงสำเหนียก เพื่อให้แจ้งอริยสัจ คือ ธรรมอันเกษมจากโยคะ เพื่อละราคะโทสะโมหะ กำหนดรู้ทุกข์ทำและดับเวทนา ละกิเลส อวิชชา ตัณหาและอุปทานรู้ภพ รู้สภาวะทุกข์ เพื่อทำให้แจ้งนิพพาน คือ ความบริสุทธิ์แห่งพรหมจรรย์ในทางพระพุทธศาสนา

วิปัสสนา คือ อุบายวิธีสำหรับฝึกจิตให้เกิดปัญญารู้แจ้งตามความเป็นจริง พระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงความหมายของวิปัสสนาไว้ในพระไตรปิฎก ว่า

“วิปัสสนาที่เกิดขึ้นในสมัยนั้น เป็นโณน ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ความวิจย ความเลือกสรรความวิจยธรรม ความกำหนดหมาย ความเข้าไปกำหนด ความเข้าไปกำหนดเฉพาะ ภาวะที่รู้ ภาวะที่ฉลาด ภาวะที่รู้ละเอียด ความรู้อย่างแจ่มแจ้ง ความคิดค้น ความใคร่ครวญ ปัญญาเหมือนแผ่นดินปัญญาเครื่องทำลายกิเลส...สัมมาทิฐิ ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ อันเป็นองค์มรรค นับเนื่องในมรรค สมัยนั้น นี้ชื่อว่าวิปัสสนาที่เกิดขึ้นในสมัยนั้น”

เมื่อพิจารณาตามความหมายในพระไตรปิฎกจะเห็นว่า วิปัสสนาคือ “ปัญญาที่รู้ชัดเห็นจริงในธรรม” ซึ่งคล้ายตามนัยแห่งการปฏิบัติตามหลักโพธิปักขิยธรรม 37 ประการ อันได้แก่สติปัฏฐาน 4 สัมมปธาน 4 อิทธิบาท 4 อินทรีย์ 5 พละ 5 โพชฌงค์ 7 และมรรคมรรค 8 นั้นเอง โพธิปักขิยธรรมเหล่านี้เป็นธรรมที่เป็นฝักฝ่ายแห่งความตรัสรู้ คือ เกื้อกูล แก่การตรัสรู้ หรือธรรมที่เกื้อหนุนแก่อริยมรรค ซึ่งต้องพิจารณาควบคู่กันไปกับการปฏิบัติ กัมมัฏฐาน โดยการปฏิบัติไปตามหลักที่อิงอาศัยทฤษฎีพระสัทธรรม 3 ประการ โดยเริ่มจากการศึกษา ให้ลึกซึ้งในหลักธรรมแต่ละประการแล้วนำมาปฏิบัติควบคู่ไปกับกัมมัฏฐานที่กล่าวไว้ข้างต้นไป ตามลำดับจนสามารถกำจัดกิเลสและหลุดพ้นจากความทุกข์ในที่สุด ขั้นตอนสำคัญที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนา 3 ขั้นตอน คือ

- 1) พัฒนาชีวิตจากการเป็นฆราวาสขึ้นไปสู่การเป็นนักบวชคือการบำเพ็ญเนกขัมมะบารมีเพื่อหาอุปายก้าวข้ามชีวิตที่เต็มไปด้วยปฏิสันดานต่าง ๆ
- 2) พัฒนาชีวิตในส่วนของเนกขัมมะบารมี เพื่อหาอุปายออกจากสังสารวัฏที่ยาวนาน
- 3) พัฒนาจากเนกขัมมะ ขึ้นไปสู่บันไดขั้นสุดท้ายคือ ความเป็นผู้ที่เข้าถึงอริยมรรคอริยผลและพระนิพพานอันเป็นที่สุดของการพัฒนาอุปมาพหุธรรม

หลักการทั้ง 3 อย่างนี้ ในส่วนของฆราวาสต้องอาศัยหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับการให้ทาน การรักษาศีล การเจริญภาวนา ส่วนของบรรพชิตต้องอาศัยหลักธรรม คือ ศีล สมาธิ ปัญญา เป็นหลักธรรมที่ช่วยพัฒนาสติให้สมบูรณ์มากขึ้นเป็นลำดับขั้น แต่ละขั้นตอนล้วนมีสาระสำคัญที่เกี่ยวกับการกำจัดกิเลส ซึ่งเป็นต้นตอของสังสารวัฏ สรรพสัตว์ทุกหมู่เหล่าล้วนเกลียดกลัวความทุกข์และปรารถนาความสุขโดยส่วนเดียว โดยเฉพาะอย่างยิ่งความสุขที่เป็นอมตะนิรันดร์ เป้าหมายสูงสุดของบุคคล สัตว์ก็คือ การเกิดมาเป็นมนุษย์ และสามารถออกแบบชีวิตของตนเองได้ถูกต้องและดำเนินชีวิตให้ปลอดภัย ได้ และในระหว่างที่ยังต้องท่องเที่ยวไปในสังสารวัฏ ก็จะเป็นผู้ท่องเที่ยวไปอย่างผู้มีชัยชนะได้ตลอดกาล การให้ทาน การรักษาศีล จึงยังได้บุญน้อยกว่าการเจริญภาวนา การเจริญภาวนาเป็นการบำเพ็ญบุญบารมีที่สูงที่สุดและประเสริฐที่สุด ได้บุญมากที่สุด เป็นกรรมอันยิ่งใหญ่เพราะการภาวนานั้นรักษาใจ รักษาจิตและชักพอกจิตให้เบาบางหรือจนหมดกิเลส คือความโลภโกรธและหลง ร้อยรัดให้บรรดาสรรพสัตว์ทั้งหลายต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในสังสารวัฏ อนึ่งการอบรมกาย อบรมจิต และการอบรมปัญญา สามารถพัฒนาสติให้สมบูรณ์ได้เร็วขึ้น การรักษาศีลเป็นการต่อเพื่อสู้กับกิเลสหายาบ ๆ เพื่อให้จิตนั้นมีความตั้งมั่นเพียงพอพร้อมที่จะมาเรียนรู้จิต การอบรมจิตหรือการฝึกสมาธิ ก็เพื่อให้จิตใจสงบจากนิรวณ จากกิเลสชั้นกลาง พร้อมทั้งจะไปเจริญปัญญา มันจะรู้ว่าจิตยังงมงายนิรวณได้ พร้อมทั้งจะเจริญปัญญา ส่วนการอบรมปัญญานั้นก็คือ การพิจารณาความจริงของกายและใจจนละกิเลสขั้นละเอียดคือความหลงผิดละอวิชชาลงได้

พระพุทธเจ้าทรงรู้แจ้งความจริงด้วยการค้นหาตามรูปแบบของปัจจุสมุปบาทคือ เริ่มจากทุกข์แล้วสาวไปหาเหตุของการเกิดทุกข์ดังที่ได้แสดงมาแล้ว วิธีการนี้เหมาะที่ใช้ในการสืบสาวหาความจริงเนื่องจากเป็นไปตามขั้นตอนและพบการอิงอาศัยกันในลักษณะเป็นปัจจัยเกื้อกูลกันและกัน และด้วยวิธีการนี้แหละ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงแยกแยะได้ชัดเจนในเบื้องต้นว่า อะไรคือทุกข์ และอะไรคือเหตุของการเกิดทุกข์แล้วจากนั้นจึงทรงศึกษาลงลึกไปถึงทุกข์และเหตุของการเกิดทุกข์ทั้งในด้านสภาวะ(ลักษณะเฉพาะ) การเกิดและความเกี่ยวข้องกัน หลังจากนั้นก็ทรงศึกษาลงลึกถึงการดับทุกข์และทางถึงความดับทุกข์ทั้งในด้านสภาวะการเกิดและความเกี่ยวข้องกันจนกระทั่งทรงพบว่า ทุกข์และเหตุเกิดของทุกข์ดับได้แน่ โดยทรงระบุว่าต้องดับอวิชชาไม่ให้เหลือ เนื่องจากอวิชชาสัมพันธ์อยู่กับตัณหาและอุปาทาน เมื่อดับอวิชชาก็เท่ากับดับตัณหาและอุปาทานด้วย และเมื่อดับอวิชชาตัณหา

อุปาทานได้ สังขาร วิญญาณ นาม รูป สฬายตนะ ผัสสะ และเวทนาก็ดับ ซึ่งหมายความว่า สังขาร เวทนา ที่เป็นฝ่ายอกุศลดับไป ส่วนฝ่ายกุศลที่เหลืออยู่ก็ไม่เป็นปัจจัยให้เกิดกิเลสเนื่องจากตัวการคือ อวิชชา ตัณหา อุปาทานดับลงแล้วเมื่อไม่มีกิเลสก็ไม่มีเหตุของการเกิดทุกข์และเมื่อไม่มีเหตุเกิดทุกข์ ทุกข์ก็เกิดไม่ได้

เพื่อเสนอแนวทางการปฏิบัติเพื่อข้ามพ้นสังสารวัฏ ตามหลักพระพุทธศาสนา พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่มีความเชื่อเรื่องการเวียนว่ายตายเกิดของสัตว์โลกผู้ที่ยังมีกิเลสกล่าวคือ ตราบใดที่ยังเป็นปุถุชนคนธรรมดาที่ยังมีกิเลสหนาทึบอยู่ย่อมมีโอกาสกระทำความชั่วบ้าง ทำกรรมดีบ้าง ชีวิตก็จะเวียนว่ายตายเกิดและรับผลแห่งการกระทำของตนในสังสารวัฏ เพราะสังสารวัฏไม่มีที่สิ้นสุดแห่งการเวียนว่ายตายเกิดของสัตว์โลกทั้งหลายดังกล่าวนี้นี้ จะสิ้นสุดได้ก็ต่อเมื่อได้บรรลุเป็น พระอรหันต์แล้ว ทั้งนี้พระอรหันต์นั้น ในบั้นปลายของชีวิตก็จะเข้าถึงพระนิพพานได้จะสิ้นภพสิ้นชาติ ไม่ต้องกลับมาเวียนว่ายตายเกิดอีกต่อไป สังสารวัฏตามคติของพุทธปรัชญานั้นยาวนานมาก จนไม่มีที่สิ้นสุด ยากที่จะกำหนดรู้ได้เพราะว่ามีกิเลสและตัณหาเป็นเครื่องชักนำ การเวียนว่ายตายเกิดใน วัฏสงสารเป็นสิ่งที่น่ากลัว เป็นสิ่งไม่เที่ยงแท้แน่นอนและไม่ปลอดภัยเลย ทุกชีวิตต้องท่องเที่ยวไปเกิด ในสุคติบ้าง ทุกคติบ้าง สุขบ้าง ทุกข์บ้าง สลับกันไปอยู่เช่นนี้ ดังนั้นการที่จะพ้นจากภัยในวัฏสงสารได้นั้น จะต้องไปให้ถึงฝั่งพระนิพพานอันเป็นเอกกันบรมสุข และการจะไปสู่จุดหมายได้นั้น จะต้องไม่ ประมาทในการสั่งสมบุญบารมี ทั้งทาน ศีล ภาวนา โดยเฉพาะภาวนาจะต้องหมั่นปฏิบัติจนเข้าถึงให้ได้ เมื่อเข้าถึงแล้ว ทั้งเราและสรรพสัตว์จะได้ปลอดภัยจากภัยในสังสารวัฏ และเป็นทางลัดไปสู่ที่สุดแห่งธรรมกัน ในข้อนี้จะเห็นได้จากปฐมโพธิ์วัตถุในเหตุการณ์ครั้งเมื่อคราวตรัสรู้แล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเปล่งอุทานนั้นด้วยความเบิกบานพระหฤทัย ณ คงไม้โพธิ์พญากุขว่า เราได้ตามหานายช่าง ผู้สร้างเรือนนั้น เมื่อไม่พบจึงได้ท่องเที่ยวไปในสงสารเป็นอนเณชาติ เพราะว่าการเกิดบ่อย ๆ นั้นเป็น ทุกข์ นายช่างเอ๋ย บัดนี้เราพบท่านแล้วท่านจะสร้างเรือนไม่ได้อีกต่อแล้ว ซีโครงทุกซี่ของท่านเราหัก แล้ว ยอดเรือนเราก็รื้อเสียแล้ว จิตของเราเข้าถึงธรรมอันปราศจากเครื่องปรุงแต่งแล้ว เราได้บรรลุ ธรรมอันเป็นที่สิ้นแห่งตัณหานั้นแล้ว ดังนี้

สังสารวัฏมีประโยชน์ต่อการเข้าถึงความสิ้นทุกข์อันเป็นจุดหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนา เพราะการรับรู้ที่เราเคยเวียนเกิดและตายมาอย่างยาวนานในสังสารวัฏที่ไม่ปรากฏเบื้องต้น และเบื้อง ปลายย่อมทำให้เกิดความเบื่อหน่ายและตั้งมั่นมุ่งไปสู่ความหลุดพ้น อย่างไรก็ตาม เราจะเห็นได้ว่า ความรู้เกี่ยวกับสังสารวัฏนั้นได้รับการเปิดเผยในธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าภายหลังจากที่พระพุทธ องค์ทรงบรรลุโพธิญาณแล้ว และพระพุทธองค์ได้แสดงธรรมเกี่ยวกับเรื่องนี้ในหลาย ๆ ครั้งแก่พระ สาวกในต่างเวลาและต่างสถานที่กัน เราจะไม่พบข้อความที่เกี่ยวข้องกับความน่าเบื่อหน่ายแห่ง สังสารวัฏที่ปรากฏแก่พระองค์ในช่วงที่ยังทรงใช้ชีวิตอยู่ในพระราชวัง หรือในช่วงแรก ๆ ที่พระองค์ ทรงออกผนวชเพื่อแสวงหาโมกขธรรม เราได้ทราบจากเรื่องเล่าในคัมภีร์ว่า การออกผนวชของ พระองค์เกิดจากการที่ทรงพิจารณาเห็นทุกข์ คือ ความเกิด ความแก่ ความเจ็บ และความตายของ พระองค์ และคนอื่น ๆ ในชาตินี้ แต่หากการมองเห็นทุกข์ของพระพุทธองค์นั้นในเชิงสัมพันธ์กับการ บำเพ็ญบารมีมาอย่างยาวนานเพื่อตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า

จะเห็นได้ว่าแม้ความเบื่อหน่ายในสังสารวัฏจะยังไม่ปรากฏชัดเจนแก่พระองค์ในตอนแรกแต่ การเห็นทุกข์ ความเบื่อหน่ายในทุกข์และความคิดที่ต้องการจะหลุดพ้นไปจากความทุกข์นั้น ก็มีเหตุ ปัจจัยมาจากการบำเพ็ญบารมีอันยาวนานนั้นเช่นกัน ในความรู้เรื่องแห่งสังสารวัฏที่ทรงนำมาตรัส สอนนั้นได้ปรากฏชัดแก่พระองค์ในภายหลังจากการตรัสรู้ กล่าวคือ เป็นการหยั่งรู้ผ่านปุพเพนิวา

ศาสนาสติญาณและจตุปปาตญาณในคัมภีร์พระพุทธรองค์ได้ตรัสรู้ แต่ความรู้แจ้งในเรื่องของสังสารวัฏอย่างครบถ้วนสมบูรณ์นั้นอาจจะเป็นเรื่องใหม่สำหรับพระองค์ แต่ก็ไม่ใช่เป้าหมายที่พระพุทธรองค์ต้องการให้พระสาวกเข้าถึง พระพุทธรองค์แสดงรายละเอียดในเรื่องของสังสารวัฏไว้อย่างมากมาย เพื่อให้ผู้ฟังนั้นได้เกิดความเบื่อหน่ายในการเวียนว่ายตายเกิดและหลุดพ้นออกจากความทุกข์แห่งสังสารวัฏในที่สุด กล่าวได้ว่า คำสอนเรื่องภพภูมิและสังสารวัฏไม่ใช่เป้าหมาย แต่สามารถมองเห็นได้ว่าเป็นเพียงอุปมาหรือทางผ่านเพื่อที่จะไปสู่จุดหมายอันสูงสุดในคำสอนของพระพุทธรองค์ คือ ความหลุดพ้นออกจากความทุกข์ในสังสารวัฏ ดังนั้น ความรู้ในเรื่องภพภูมิและสังสารวัฏนั้น จึงไม่ใช่สาเหตุที่ทำให้เจ้าชายสิทธัตถะเสด็จออกจากพระราชวังเพื่อไปผนวช แต่เพื่อแสวงหาทางพ้นทุกข์ และไม่ใช่วัตถุประสงค์อันเป็นแก่นคำสอนในพระพุทธศาสนาที่พระพุทธรองค์ทรงประสงค์จะนำพระสาวกไปให้ถึงแต่อย่างใด

องค์ความรู้จากการวิจัย

การพัฒนาชีวิตอย่างถูกต้องก็คือ การทำให้ชีวิตดำเนินไปในวิถีที่ถูกต้องที่จะนำเข้าไปสู่จุดหมายอย่างที่เราได้กล่าวมาแล้ว วิถีชีวิตที่ถูกต้องดังกล่าวนั้นเราเรียกกันว่า มรรค ซึ่งเป็นศัพท์เฉพาะมรรค คือ วิถีชีวิตที่ถูกต้อง ดังกล่าวนั้น นำไปสู่จุดหมายได้ มรรคนี้เป็นของคู่กันกับหลักการอีกอย่างหนึ่งคือ สิกขา มรรคนั้นเป็นวิถีชีวิตที่ถูกต้อง แต่ทำอย่างไรให้ชีวิตดำเนินไปในวิถีที่ถูกต้องดังกล่าวนั้น ก็ต้องมีการฝึกฝนหรือฝึกหัด การฝึกหัดหรือฝึกฝนให้ชีวิตดำเนินไปในวิถีที่ถูกต้องดังกล่าวนั้น ท่านเรียกว่า สิกขา ซึ่งเป็นภาษาบาลี ภาษาไทยเราเรียกว่า ศึกษา เพราะฉะนั้น การศึกษา ก็คือการฝึกฝนให้ชีวิตดำเนินไปในวิถีที่ถูกต้องดังกล่าวนั้น

ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงใช้คำว่ามรรคคู่กับคำว่า ศึกษา คำทั้งสองนี้มีความหมายแทบจะเป็นคำเดียวกัน มรรคเป็นวิถีชีวิตที่ถูกต้องหรือตัวการดำเนินชีวิต ส่วนการศึกษาเป็นการทำให้เกิดการดำเนินชีวิตอย่างถูกต้อง หรือการฝึกฝนคนให้เข้าสู่วิถีชีวิตที่ถูกต้องดังกล่าวนั้นเอง ไป ๆ มา ๆ การพัฒนาก็คือ การฝึกฝนนั่นเอง การพัฒนาที่ว่าทำให้เจริญนั้น เป็นความหมายอย่างหนึ่งของการฝึกฝน การที่จะทำให้คนเจริญขึ้นไปในนั้นตามปกติเราต้องมีการฝึกฝน เพราะฉะนั้นในทางพุทธศาสนาก็เลยใช้การฝึกฝนนี้ในความหมายอย่างเดียวกับการพัฒนา และการศึกษาหรือสิกขานี้ตัวมันเองก็แปลว่าการฝึกฝน ไป ๆ มา ๆ การพัฒนาชีวิตก็คือ การศึกษานั่นเอง เพราะฉะนั้นการศึกษาก็คือการพัฒนาชีวิต ผลที่สุดในหัวข้อที่ตั้งไว้ก็เป็นเรื่องของศึกษานี้เอง ไม่ได้ห่างไกลไปไหนเลย

สำหรับหลักคำสอนที่ปรากฏอยู่ในมงคลสูตรนี้เป็นหลักการเกี่ยวกับการพัฒนาคุณภาพชีวิต ทำให้ผู้ปฏิบัติตามประสบแต่ความโชคดี มีความเจริญก้าวหน้าในชีวิต การงาน ครอบครัวย และสังคม

การบำเพ็ญทานตามแนวมงคลสูตรนี้ จัดได้ว่าเป็นมงคลของชีวิตได้ เพราะทำให้ผู้ให้หรือผู้บำเพ็ญทานสามารถพัฒนาตนเองได้ 2 ระดับ คือ

1. ได้ชื่อว่าเป็นคนมีบุญ ก็เพราะการให้ เป็นการสร้างบุญบารมีขั้นพื้นฐานได้ดีที่สุดและง่ายที่สุด คือทาน เป็นคำสอนที่เป็นพื้นฐานต่อยอดไปสู่การรักษาศีลและการเจริญภาวนาได้ดียิ่งพร้อมทั้งทานนี้ยังสามารถทำให้ผู้ให้เบิกบานและสบายใจได้เพราะไม่ถูกความโลภครอบงำ เป็นชีวิตที่มีความสุขทั้งในโลกนี้และโลกหน้า เพราะไม่ยึดมั่นถือมั่นมาก เรียกว่าแทบจะไม่มีกรรมกรวนกระวายหรือเดือดร้อนในการขวนขวายหาสิ่งของมาปรนเปรอความอยากได้อย่างมีของตนเอง

2. ได้ชื่อว่าเป็นผู้ให้คน ก็เพราะการให้ เป็นหลักการในการยึดเหนี่ยวหรือยึดโยงผู้คนในสังคมไว้ด้วยกันอย่างแนบแน่น คือ ทุกสังคมจะเป็นปึกแผ่นได้ก็ด้วยการให้ และการให้นี้สามารถพัฒนา

บุคลิกภาพของผู้ให้ ให้มีความโดดเด่นเป็นผู้นำคนได้เสมอ เพราะการให้ถือว่าเป็นสื่อแห่งการดึงดูดคนเข้าหาผู้ให้ ตรงกันข้ามผู้รับหรือผู้ไม่ให้อะไรใครเลย ย่อมเป็นได้เพียงผู้ตามหรือไม่ได้เป็นอะไรเลย เพราะผู้ไม่ให้เท่ากับเป็นการบอกว่ายังไม่พร้อมที่จะเป็นผู้นำได้นั่นเอง

การเวียนว่ายตายเกิดตามอำนาจกรรมดี หรือกรรมชั่วที่กระทำ การเวียนว่ายตายเกิดเช่นนี้ ก็เพราะภาวะหรือผลแห่งเชื้อจากกิเลสกรรม และวิบากกรรมในด้านที่ดีและชั่ว ตามการกระทำของกรรมโดยมีโครงสร้างของสังสารวัฏคือ กิเลสกรรม วิบากที่ให้สังสารวัฏนั้นนานไม่มีที่สิ้นสุดตราบเท่าที่ยังมีกิเลสอยู่

กิเลสวัฏฏะ คือ การวนเวียนไปตามอำนาจของกิเลส อันได้แก่ โลภะ โทสะ โมหะ

กัมมวัฏฏะ คือ การวนเวียนอยู่กับการกระทำของกรรม ตามอำนาจของกิเลส เพราะกิเลสเป็นสิ่งกระตุ้นให้เกิดการกระทำนั้น ๆ เรื่องสังสารวัฏจึงเป็นเรื่องสำคัญที่มนุษย์ทั้งหลายที่อยากจะพ้นจากสังสารวัฏควรที่จะศึกษาเรื่องขององค์ประกอบของสังสารวัฏตามที่กล่าวมาแล้ว ผลกรรมที่สัตว์ผู้กระทำความไว้มิว่าจะเป็นกรรมดีหรือกรรมชั่วก็ย่อมส่งผลของกรรมที่สมควรแก่กรรมนั้นๆ เช่น กรรมดีย่อมได้รับวิบากที่ดี กรรมชั่วย่อมได้รับวิบากชั่ว และไปเกิดในภพภูมิที่ดีตามอำนาจของกรรมที่ทำได้ผู้ที่ทำกรรมดีก็ต้องได้รับวิบากกรรมที่ดีเพราะผลกรรมที่ตนได้กระทำลงไป มีการให้ทาน รักษา ศีล เจริญภาวนา เป็นต้น เพื่อให้จิตใจนุ่มไปในบุญกุศล ผิดแผกนอกรบมำเพ็ญบุญให้มีเกิดมีขึ้นในชั้นสุทธินิพพาน และผู้ที่ทำกรรมไม่ดีก็ต้องได้รับวิบากที่ไม่ดีเหมือนกัน เมื่อสิ้นชีวิตก็ต้องได้รับวิบากไปเกิดในอบายภูมิทั้ง 4 ที่ตนได้กระทำความชั่วนั้นลงไป

ผู้มีปัญญาควรละเว้นกรรมชั่วเสีย ควรกระทำแต่กรรมดีเพราะว่ากรรมดีให้ผลเป็นความสุขทั้งในโลกนี้และโลกหน้า เรื่องสังสารวัฏนี้ทำให้คนเราหายนงายต่อการขึ้นลงของชีวิต ดำเนินชีวิตตามหลักธรรมมีไตรสิกขาหรือมรรคมีองค์ 8 เพื่อที่จะบรรลุเป้าหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา คือพระนิพพาน

ข้อเสนอแนะ

การศึกษาสังสารวัฏตามหลักพระพุทธศาสนา เป็นการศึกษาตามรูปแบบที่ได้นำเสนอและวางกรอบในการศึกษาตามค่านิยมศัพท์และขอบเขตตามวัตถุประสงค์ทั้งสามข้อ และจากที่ได้ศึกษามายังมีประเด็นที่ต้องศึกษาอีก ผู้ศึกษาจึงขอเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะจากการวิจัย

บุคคลที่สนใจเรื่องของสังสารวัฏ ควรอ่านคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถาพระไตรปิฎก หรือหนังสืออื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องมาประกอบการศึกษาและการค้นคว้า เนื่องจากการนำเสนอในรูปแบบวิจัยยากต่อการเข้าใจของบุคคลทั่วไป เพราะเรื่องสังสารวัฏ สามัญลักษณะในปฏิจจสมุปบาท ของไตรลักษณ์กระบวนการปฏิบัติร่วมกันแห่งไตรลักษณ์ ที่ทำให้ทุกข์ปรากฏในปฏิจจสมุปบาท ระบบการจัดการของไตรลักษณ์ที่เป็นปัญหาเพื่อบรรลุมรรคในหลักอริยสัจ 4 เป็นเรื่องยากและละเอียดอ่อนอย่างยิ่ง บางประเด็นก็ยากต่อการทำความเข้าใจอย่างถ่องแท้ได้ และควรนำความรู้ดังกล่าวมาประกอบการปฏิบัติทั้งในระดับชีวิตประจำวัน และการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน โดยจะปฏิบัติตามหลักการปฏิบัติเพื่อให้การบรรลุมรรคใดหมวดหนึ่งก็ได้ ซึ่งหลักการปฏิบัติเหล่านี้เป็นหลักการที่เหมาะสมในการพัฒนากระบวนการปฏิบัติร่วมกันแห่งปฏิจจสมุปบาท ใช้ไตรลักษณ์เป็นอุปกรณ์การพัฒนาชีวิต มีเป้าหมายสูงสุดคือ การบรรลุมรรค เมื่อพัฒนากระบวนการปฏิบัติร่วมกันแห่งปฏิจจสมุปบาท จนสามารถแก้ไขปัญหาวิตได้ ก็จะทำให้ความทุกข์หมดสิ้นไป ในทางปฏิบัติอาจ

เป็นเรื่องยาก แต่หากสามารถปฏิบัติตามคำสั่งสอนในพระไตรปิฎก แม้ในขณะที่ยังไม่บรรลุธรรม แต่ก็สามารถทำให้มีความเข้าใจในชีวิตและความประพฤติปฏิบัติต่อชีวิตได้ถูกต้อง อันจะนำไปสู่การแก้ปัญหาของชีวิต คือความที่จะพ้นทุกข์ให้เกิดขึ้นได้

บรรณานุกรม

- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539).พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (2550).พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์. พิมพ์ครั้งที่ 11. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,
- จำลอง ดิษยวณิช. (2544).จิตวิทยาของความดับทุกข์. เชียงใหม่ : กลางเวียงการพิมพ์,
- พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช) ป.ธ. 9. (2548).ราชบัณฑิต. พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุดคำวัดกรุงเทพมหานคร : วัดราชโอรสาราม,
- พระเทพกิตติปัญญาคุณ (กิตติวุฒโฑ ภิกขุ).(2557).กรรมและการให้ผลของกรรม. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สหธรรมิก,
- พระมหาชลัน ภุริยพัฒโน (ชลันรัตน์). “การวิเคราะห์วิบากกรรมของบุคคลตามที่ปรากฏ ในอรรถกถาธรรม”.วารสารพุทธศาสตร์ศึกษา ปีที่ 9 ฉบับที่ 2 ธันวาคม พ.ศ.2561.